

**NORDISKA KULTUR-
LANDSKAPSFÖRBUNDET**

LOMMIEN

Kulturlandskap?

**Tema VÄGAR s. 4-14
Ängsdagbok s. 15
Spis dit landskab s. 20
Årsmöte 2005 s. 24**

Kära Kulturlandskapsvänner!

Snön ligger djup här i Södermanland och för första gången på många år har jag börjat fundera på var det var jag ställde skidorna... Skolorna har varit stängda för sportlov och nya spännande spår syns i hagar och parker efter pulkor och barnfötter. Vintern ger helt nya möjligheter till kontakt med landskapet, sjöar och skärgård blir nya världar när man färdas på skidor eller långfärdsskridskor. De kyliga nätterna lockar både harar och rådjur in i trädgårdarna och labradoren har ett väldigt bestyr att hinna patrullera reviret. Under dagarna roar han sig med att hålla ett öga på fågelbordet som är ett populärt tillhåll för traktens luftburna innevånare. Till hans stora förtvivlan är inte fåglarna vare sig vidare imponerade eller passande skräckslagna.

Nordiska Kulturlandskapsförbundet har för år 2005 flera spännande äventyr på lut, även om vi inte har planerat med att de ska äga rum i snötäckta landskap. Årsmötet på Bornholm kommer att bli en oförglömlig upplevelse så skynda Er att anmäla Er innan platserna tar slut! Missa inte resan ut till Christiansö, det är inte nog inte många gånger i livet vi som inte bor i området har möjlighet att

åka dit. Under konferensen kommer vi att lägga extra uppmärksamhet vid EU:s nya jordbrukspolitik och vad den kommer att innebära för kulturlandskapen i Norden.

Redan i maj arrangerar NKF i samarbete med Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) och avdelningen för Agrarhistoria en workshop för att lägga grunden till ett flerårigt samarbets- och nätverksprojekt med tema bevarande och skötsel av nordiska kulturlandskap. Nordiska ministerrådet samt flera lokala och regionala institutioner och organisationer stöder workshopen och vi hoppas att träffen kan följas av flera temakonferenser som kan utgöra grunden för ett kunskapsinsamlade.

Nordiska Kulturlandskapsförbundet har en större värningskampagn på gång just nu så hjälp oss sprida Lommen och information om konferensen på Bornholm! Kontakta Din kontaktperson för extra nummer av Lommen eller gå in på vår hemsida (n-kf.org) och läs mer om NKF eller ladda hem värningsbroschyren.

Cristina Prytz
Ordförande

Jag samlar på vägar

Eller rättare sagt på intryck av vägar. Det kan vara smala vägar som slingrar sig fram genom doftande granskogar, grusvägar som följer odlingslandskapets skifteslinjer, vägar som kantas av alléer som ger en känsla av att befinna sig i en tunnel, eller varför inte maffiga motorvägar med mörk, nylagd asfalt. I fantasin placerar jag alla vägintryck i en bok. Temat för boken har jag inte kommit på än – det skulle kunna vara en bok om vägkanternas flora, om vägars historia eller någonting mer livsfilosofiskt – naturligtvis med titeln Vägval.

De senaste åren har det kommit flera böcker med vägtema. Det har bland annat gjorts inventeringar av vägar med kulturhistoriska värden och vägkanternas flora har uppmärksammats. Även det här numret av Lommen har temat vägar, och det ger en bild

av den bredd av ämnen som finns när det gäller vägar och kulturlandskap. Här finns de allra äldsta vägarna såväl som nybyggnation av vägar, här finns också växterna vid vägkanten och en beskrivning av den spännande Kungsvägen. Ett stort tack till alla kunniga skribenter! I det här numret finns också en fortsättning på ängsdagboken från Skenla hemhage och tankar omkring vilken betydelse vårt val av mat får för landskapet.

Mitt vägboksprojekt kommer förmodligen inte att realiseras, men jag kommer att fortsätta att lockas av och samla på intryck av vägar. Och man måste ju ta reda på vad som finns bakom nästa vägkrök ...

Karin Hallgren
Redaktör

LOMMEN, ISSN 1102-6553, är en tidning för Nordiska kulturlandskapsförbundets medlemmar

Detta nummer har sammanställts av Karin Hallgren och Bjørn Petersen.

Texter och bilder till Lommen skickas till:

Karin Hallgren, Vattgårdsvägen 20, S-743 34 Storvreta.

karin.hallgren@ekon.slu.se

Hålvägar och forna tiders resande

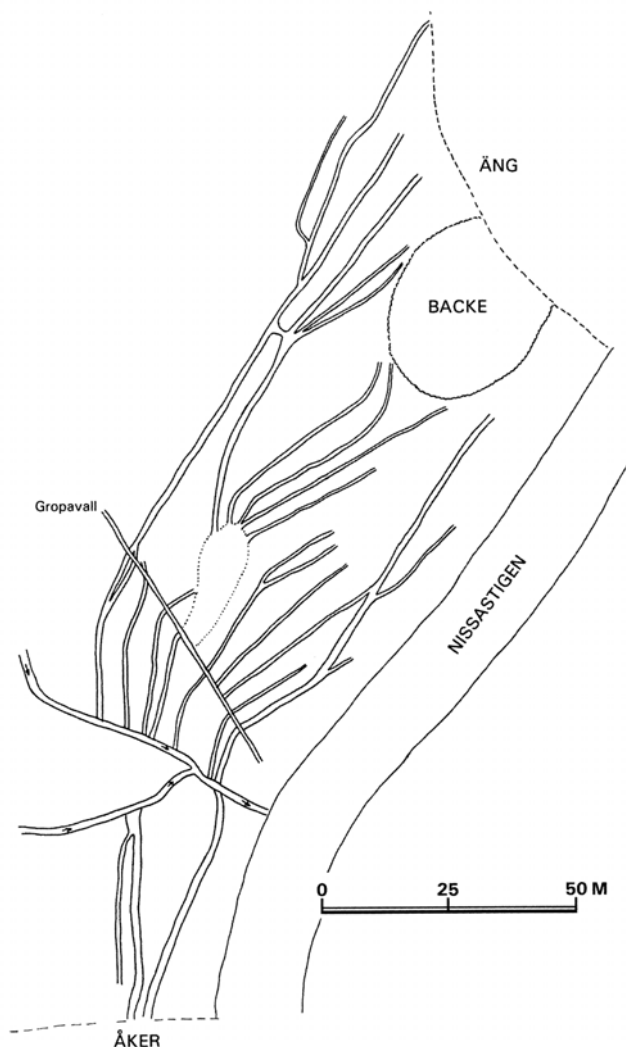
Lennart Carlie, Landsantikvarien, Halmstad

För något mer än 100 år sedan ger prästen i Torup, strax norr om Halmstad, en målande beskrivning av de vedermödor som var förknippade med att resa. Vid sina besök i församlingen berättar han att han föredrog att rida till husförhör istället för att "åkande vedervåga lif och lemmar på den oländiga vägen". Likaledes framgår att när väl vagnen kom till pass hade den en konstruktion som "voro helt och håller af trä, utan en enda järnagel. Till och med hjulaxlarna voro af trä och så långa, att de räckte fem å sex tum utom nafven. Genom denna tillställning gledo hjulen fram och åter på de långa tapparna och slingrade sig sålunda lättare fram mellan stenar och rötter". Bilden kontrasterar betydligt mot dagens verklighet där vi far fram genom landskapet i 100 km/tim utan att över huvud taget skänka en tanke på eventuella hinder.

De äldsta vägarna som vi känner till från Sverige daterar sig till bronsåldern, för cirka 3500 år sedan, och beskrivningen från Torup speglar sannolikt även hur det var att färdas under forntiden då naturen i sig utgjorde det största hindret. Berg i dagen, djupa raviner, sankmarker och vattendrag låg där likt oantastliga hinder som endast i yttersta nödfall kunde överbyggas, i de allra flesta fall var man tvungen att anpassa sig efter dem. Resultaten blev att resan mellan två punkter aldrig blev rak utan man var hänvisad till vägar som löpte fram likt ett meandrande vattendrag. Likväl företog människorna omfattande resor där målen kunde ligga långt bort i fjärran, men kanske ännu mer nästgårds. De mest påtagliga spåren är de otaliga hålvägar och hålvägs-system vi fortfarande finner i markerna. Vägarna skiftar i karaktär allt från några decimeter djupa svackor till de hålvägar som är försänkta både tre och fyra meter ner i marken. Bäst kommer sig hålvägarna till känna i kuperad terräng där rid- och dragdjurens hovar och klövar luckrat upp marken varefter kraftiga regnskurar transporterade ner de lösa fraktionerna för sluttningen. Beroende på jordarnas sammansättning, desto finare fraktioner desto snabbare borttransportering, kunde den successiva erosionen få djupgående konsekvenser.

Ett av de bättre bevarade hålvägs-komplexen är spåren efter den "gamla" Nissastigen som länge var en viktig kommunikationslänk mellan södra Sveriges inland och hamnen i Halmstad. Längs vägen, som är och har varit den stora pulsådern genom Halland,

får man en tydlig bild av sammansättningen på forna tiders kommunikationsstråk. För att nå slutdestinationen var man här tvungen att passera såväl stora vattendrag som en uppsjö av mindre bäckar. Under normala omständigheter var strapatserna kanske inte så stora, men bara små förändringar i vattennivån resulterade i att resan helt fick skrinnläggas. Flera är de berättelser som förtäljer att när man skulle passera vattendragen med vagn, fick de resande helt sonika stiga ur och vada över. Det hände att den kraftiga strömmen tog såväl dragdjur som vagn med sig.

I anslutning till vattendragen fanns ett flertal vägval. Där gamla Nissastigen passerade Spånstadsbäcken fanns ett dussintal alternativ.

Ser man till Nissastigens sträckning strax utanför Halmstad löper den fram på ett sätt som kan vara representativt för många andra platser i Sverige. I görligaste mån löper vägen fram längs kanten av Nissans dalgång där marken är förhållandevis plan och väl-dränerad. Men på flera platser genomskärs markerna av små bäckar vars närområde består av våtmarker som kan täcka en yta

på flera hundra meters bredd. I svunna tider har man inte gjort några påtagliga försök att betvinga de fuktiga områdena utan istället valt att kringgå dem. Vanligtvis lät man då vägen löpa ner i ådalgången och där våtmarkerna upphör och bäcken återgick till sin smala fåra, tog man sig över bäcken. Har bottenförhållandena varit alltför lösa kunde man förstärka övergången med kraftiga stenväggar och just detta förhållande har vi kunnat belägga tillbaka till tiden strax före Kristi födelse. Därefter sker en återgång till den mer höglänta dragningen och vid nästa bäckravin har det åter blivit dags för en nedfärd till låglänta partier. På så sätt har resan fortgått och även om det inte finns några exakta mätningar bör körsträckan ha varit åtskilligt mycket längre än den utrutade sträckning vi idag kör fram på.

Den här något berg- och dalbanliknande framfarten gällde huvudsakligen passagera över de små och medelstora vattendragen. När det väl var fråga om att ta sig över de större vattendragen blev det med ens mer problematiskt. Visserligen finns det vadställen som är kända tillbaka till medeltid, men det mest sannolika är att de endast kunnat utnyttjas vid begränsade tider av året, eller för att vara mer precis, endast vid låg- eller normalvattenstånd. Vid ökade strömförhållanden har de alternativ som då stått till förfogande varit små båtar eller pråmar där man kunnat skeppa över både människor och djur samt medhavda varor och förnödenheter. Ännu idag vittnar ort- och gårdsnamn om dessa transporter. Vi kan återigen ta Nissan som exempel. Cirka en mil uppströms Halmstad, ligger den lilla byn

Hålvägarna vid Fotstad är de mest magnifika i Halland. Långvarig och omfattande kommunikation har medfört att vägbanan skurit fyra meter ner i marken.

Fotstad som längre tillbaka omnämndes som Forestad och en bit därifrån ligger gården Pråmhuset. Ytterligare en bit uppströms omnämner en 1700-talskarta platsen Färjestad. Alla vittnar de om att platserna dragit till sig resande människor i sådan utsträckning att det aktuella färdstället givit namn åt såväl hela byar som enskilda platser.

Just i anslutning till vadställen och överskeppningsplatser tycks också de största konflikterna mellan resande och markägare ägt rum. Åtskilliga är de handlingar som visar människornas närmast anarkistiska beteende gentemot de som ägde marken. Visserligen skedde passagen på en och samma plats men när man väl kommit över spred sig hålvägarna i ett solfjäderliknande mönster som kunde täcka en yta av flera hundra meters bredd. Förklaringen till detta beteende står först och främst att finna i ren mänsklig bekvämlighet. Allt för livlig kommunikation fick vägarna att bli ordentligt blöta och vägbanan trampades upp till en sörjig massa. Att då fortsätta i samma spår blev för mycket och man valde helt sonika en ny färdväg. En annan aspekt är det faktum att man aldrig har kunnat mötas nere i hålvägarna utan antingen fick man vänta in en mötande eller färdas vid sidan av. Med tiden blev resultatet att det kunde existera mer än 10 parallella vägar alldeles ovanför själva vadstället.

Alla dessa vitala passager har även en rent arkeologisk samhörighet då de dragit till sig en omfattande forntida bebyggelse. Genom att bemästra passagen har hövdingen eller stormannen kunnat tillskansa sig och sina fränder ett betydande välstånd som på sikt fått gården eller byn att blomstra. Mönstret går igen i hela Sverige. Strax öster om Halmstad låg en av Sveriges största järnåldersbyar där invånarna vaktade över Fylleån och söder om Norrköping fanns en liknande by vars befolkning kunde kontrollera passagen över Motala ström. För att de resande riktigt skulle förstå passagens dignitet kunde man också anlägga stora gravfält alldeles intill vadstället som till exempel vid Sund, strax utanför Säffle i Värmland. Gemensamt för flera av dessa platser är att vi kan föra dateringen tillbaka till tiden kring Kristi födelse, dvs. ungefär samtidigt som de första riktigt stensatta vadställena tas i bruk.

Lite längre fram i tiden, under vikingatid, kommer ytterligare en konstruktion in i bilden. Kanske hade den redan då något eller några sekler på nacken men det är först nu vi finner

de första skriftliga beläggen för dess existens. På ett flertal runstenar låter texten berätta att en viss person låtit bygga en bro. Tilldragelsen har varit av så stort intresse att man även förmedlat den genom dessa magnifika och hållbara ”informationsskyltar”. Här får man väl se brobyggandet som en dubbelbottnad företeelse. Först och främst har själva bron givit dess byggherre ett högt anseende bland bygdens folk, där han framstått som den person vilken gjort det möjligt att förena människor på ömse sidor av ett svårforcerbart vattendrag. Lika viktigt har sannolikt också det ekonomiska utfallet varit. Genom att kontrollera platsen där man snabbt, enkelt och torrskodd kunnat ta sig över vattendraget, var man inte sen att låta de resande erlægga en avgift. Att det varit ett framgångsrikt sätt att finansiera brobygget framgår väl av det faktum att det först var vid slutet av 1800-talet man slutligen upphörde med avgiftsbelagda broar. Hundra år senare är man i Skåne tillbaka i brotullarnas tidevarv men då är det knappast fråga om en enskild storman som finansierat den sammanlänkande bron mellan Sverige och Danmark.

Oftast är spåren efter hålvägarna ganska diffusa. Först när arkeologerna blottlagt vägen syns det hur långa tiders slitage lämnat sina spår.

Stiens historie

Cecil Bødker

Langt om længe
kom livet udaf havet
og begav sig søgende
ind på land
forsynet med forben
og fiskehale.
Trækkende de første slæbespor
efter sig
nåede det hver dag
længere væk fra det våde,
hver generation bedre forsynet
med begyndelsens bagben.
Krybende satte de mærker i sandet
mærker der samlede sig
til furer i jorden
og førte til føde og vandhuller.
Langsomt viklede fremdriften sig
ind i øglernes tid
og blev stier.

Aldre senere
trådte hove og klove og poter
stierne stadig længere,
stierne vandrede
og livets fodrejse tiltog
i omfang.
Ind gennem dale og henover
højderygge og bjerge
bærende tiderne med sig
tøvende ind gennem skovene som bittesmå
femtåede heste.

Stierne strakte sig
vandrede udover kloden
bærende flere og flere
forskellige skabninger
uden at blive til veje endnu.
Hviskende endeløst til hinanden
om steder
hvor man måske kunne hvile sig
i længere tidsrum,
slå lejr og lægge sig ned
og glane.
Steder som ville indebære
en forbliven
og ændrede vilkår.
Bofaste arter med vaner
der kunne forankre stierne
til deres boliger
og gøre dem langsomme.
Men langsomme stier forandres
til veje,
og drømmen om rigtige veje opstod
allerede
på bunden af havet.

Stierne valgte de vandrende mennesker
og bredte sig ud omkring deres huse
som veje
og holdt dem fast
med åbne afslidte pladser,
nemme steder
Store fortrampede områder
hvor mennesker
kunne bo mange sammen
uden nødvendigvis at bekrige
hinanden.
Men samtidig steder
der sendte de fattige stier
ud i landflygtighed,
man brugte dem ikke.
Og stierne trak sig ydmygt
ud i omegnen
hvor de forklædte sig
som grønne furer i landskabet.

I stedet blev vejene større og længere
og rejste til vogns mellem byer
og borge
og lod sig færge over floder
og lod sig færge
over stadig bredere havområder,
til de hovmodigt udtænkte
selv at ville gå på vandet.
Magten var deres
æren og evigheden
det var jo dem der befolkede jorden.
Frygtløst lod de sig lægge på piller
for selv at gå til den modsatte bred.
Frygtløst borede de sig
gennem bjerge
og under havarme.
Rigtige veje.

De
og kun de
var jordens sande beherskere.
Men en dag når vejene
har hersket sig selv til døde,
når de har ødelagt alle byer
og al fart er brugt op,
en dag
når bilerne sidder forladte tilbage
som skurv og udslæt
på vejenes rene kroppe
og stilheden rejser sig spørgende op
i rabatten,
sådan en dag vil stierne
begynde at vende tilbage
fra de yderste steder
hvor de har ventet i hemmelighed.

Stiernes indfoldede orden

Bjørn Petersen

Cecil Bødkers digt om stiernes historie beskriver fremvæksten af veje som et stadigt crescendo. Det er en flot vision, men man kan også se verdens mylder af veje som en slags fraktal struktur, hvor det grundlæggende bevægelsespor fra ét sted, ad omveje til det næste, hele tiden gentager sig i forskellige størrelser, på kryds og tværs gennem rum og tid. Hele tiden opstår nye vejforløb i alle størrelser, og hver gang forholdene eller ens egen indstilling ændrer sig, træder andre -måske gamle, vel-etablerede- frem i bevidstheden.

Mange byer har fx en omfartsvej med afkørsler. Og et ældre lag af landeveje som fører direkte ind, men måske er nedklasset til cykelsti eller "stillevej". Og måske et par sekundære hovedveje med lidt butikker eller institutioner. Derimellem forbindelsesveje -og gyder, slipper og stræder.

Et fjerde vejsystem er villa-vejene med små parcellhuse. Ofte anlagt i en samlet udstykningsplan, og ikke sjældent med små forbindelsesstier fra vej til vej langs hækkenne mellem haverne.

Andre stier har ældre rødder. Gamle markveje og fægange eller andre forbindelsesveje, der før havde praktisk værdi for samfærdsel eller økonomi, men nu kun (?) (stor!) rekreativ værdi.

De har ofte forbindelse med mindre; måske uofficielle og ikke anlagte stier: Trådt og holdt ved lige af børn, biologer og romantikere. Som ender mere eller mindre halvblindt i mosen, skoven, mergelgraven .....

Endnu mindre spor på samme steder er dyreveksler, myreveje, sneglespor og andet ikke-menneskeligt.

Men længere ude flندر man andre veje. Markveje, lange gård-indkørsler og andre private forbindelser for folk med lovligt ærinde.

Og mere offentligt: Mærkede eller skilte vandrestier, gamle kirkestier, nye skolestier, internationale fjernvandreveje og ....

Og veje i større skala findes også: Jernbane og motorvej droner forbi inden for hørevidde,

men uden rigtig at berøre småbyen. Luftkorridoren ligeså.

Og overalt er der mindre. Kattens gange på græsplænen, børnehavens slid på balancestammen, drukmåsenes lille gang ind i buskadset, myrernes procession over køkkenbordet, og hvem kender deres gang bag panelet? ....

I sneen opstår et fuldstændig andet vejsystem, hvor ellers lukkede marker, søer og udkanter pludselig er de bedst tilgængelige usaltede farbare flader. Med skiene trækker vi spor helt andre steder end normalt. Og de bliver vores stisystem så længe sneen holder.

Ved lang hård frost opstår der skøjteløberstier på Fjorden. Flygtige, ja, men ikke så flygtige som kølvandet når vi ror om sommeren.

Alt efter hvad vi er ude på og hvordan vi lever, er det helt forskellige facetter af vejenes og stiernes indfoldede orden, der folder sig ud i vores oplevelse. Traveturen hjem fra stationen går ad helt andre genveje end cykelturen. Eller taxaen eller ligefrem bussen. Det er 4 helt forskellige byer, man oplever.

Her i Lommen ser vi jo vejene som landskaber. Og hvad de gør ved de landskaber, de findes i. Hvad de kan fortælle om landskabets kultur.

Kungsvägen

Peik Grönholm, skogsbruksingenjör och arbetsledare för projektet "Kungsvägen Raseborg".

Den östra strandvägen, eller kustvägen, som numera marknadsförs under namnet Kungsvägen hade i historisk tid en administrativ-strategisk funktion, och länkade samman rikets viktiga borgar samt gav möjlighet till bl.a. truppörflyttningssleder och skatteindrivning. Vägens sydliga längräckte sig egentligen från Göteborg (Älvsborg) – Västerås – Stockholm – Åbo – (Raseborg) – Viborg, och den band ihop det svenska rikets alla hörn både på land och till sjöss.

Det finns otaliga ruttmöjligheter och det är rent ut sagt fel att idag påstå att den sträckning som marknadsförs som Kungsvägen är den enda rätta; den följer till stora delar sentida vägar och som bara till en del fortsättningsvis är den ursprungliga strandvägen.

Hur viktig vägen var för det svenska riket framgår av att det under medeltiden endast fanns två namngivna vägar i hela Finland, varav den ena var "stora strandvägen" och den andra "postvägen" i Åbotrakten

Strandvägen dyker upp i historieböckerna år 1462, före det kan man anta att vägen endast varit en gångstig. En helhetsbeskrivning ges för första gången av fogden Jacob Teit, Gustav Vasas sekreterare, i ett klagomålsregister från åren 1555-56.

Dagens namn, Kungsvägen härstammar antagligen från år 1735 då den kungliga förordningen om allmänna vägar och deras skötsel gavs. Här definieras en landsväg som kungsväg då dess bredd översteg 10 alnar och som var utrustade med gästgiverigårdar med ca 2 mils mellanrum. Strandvägen hörde till den enda vägen i Finland som var farbar med kärra. Detta är det historiska ramverket för vägen.

På ett lokalt plan i Västnyland finns det en del viktiga knutpunkter i landskapet som starkt hänger ihop med vägen. Den klassiska knutpunkten ligger i Karis, och byn bär fortfarande idag det forna namnet Landsbro,

där vägen från Åbo korsade Svartån för att härfter dela på sig i en nordlig och en sydlig sträckning, eller som det på medeltiden hette, den övre och den nedre strandvägen. Landsbro har funnits både som bro och by sedan medeltiden.

Den nedre landsvägen representerar fortsättningsvis den mest autentiska sträckningen och följer nästan helt den gamla strandvägen. Vägen ringlar sig framåt i Snappertuna-Fagervik nationallandskap och följer slaviskt brottaldalen och Idbäcken, liksom vägen alltid har gjort.

Idag kan man ännu skönja flertalet konstruktioner, både i form av oförklarlig sotig ytjord i åkrar som sedda på flygfoton bildar mönster som i det närmaste liknar forntida fästningar och ett otal med vallar och murar, som sedan länge dolts av skogen.

Snappertunabyarna, till antalet 62 st. har märkligt nog ännu idag samma namn som är skrivna i jordeböckerna från 1500-talet. Ofredstider och inflytelse från moderlandet

Raseborgs ruiner. Än idag är borgen ett dominerande inslag i det västnyländska landskapet, och än idag, speciellt bland den äldre generationen, är borgen hatad för det den stod för, även om de spöklika ruinerna för utomstående representerar ridderlighet, romantik och kunglig glans (Gardberg&Dahl 1991- Kungsvägen).

Sverige återspeglas i namn såsom Brynick-backa (syftar på en pansarskjorta, brynja), Lagmans, Kastale, Borgberget, Konungsböle, Luubkulla, Huskvarn (borgens kvarn) och öar som Gestersö (gästrikarnas ö) och Dalkarö (Dalkarlarnas ö) o.s.v. vittnar om bygdens utveckling.

Idag är kanske de två intressantaste besöksmålen längsmed Kungsvägen i Västnyland Raseborgs ruiner och Fagervik bruk.

Raseborg som färdigställdes 1374 har format hela bygden. Närheten till en administrativ borg har utan tvekan satt sina spår i trakten, både som skattebärande instans och försvarsinstans. Under sin relativt korta blomstringstid övergavs den 1553 och lämnades vind för våg i närmare 350 år. Idag är den ett av Finlands förnämsta fornminnen, och döljer än många hemligheter eftersom knappt några arkeologiska utgrävningar företagits i borgens näromgivning.

Karaktärsbyggnaden på Fagervik bruk (Gardberg&Dahl 1991- Kungsvägen).

Efter att man lämnat borgen bakom sig och åker vidare längsmed Strandvägen som slaviskt följer skogsbrynet och böjer sig ödmjukt efter åkrarnas former når man efter många tvära krökar småningom Fagervik bruk.

Bruket som är grundat 1646 är en av Finlands förnämsta och enhetligaste förindustriella anläggningar.

Bruket var väldigt stort och ägdes av Johan Hising (adlad Hisinger) som också ägde de flesta andra bruk i södra Finland. Ännu i början av 1800-talet var Fagervik det främsta järnbruket i Finland, och verksamheten lades ned först 1903. Bruket är välbevarat, bl.a. finns ännu stångjärnsmedjan samt en egen liten ”bygata” med arbetarbostäder bevarad. Huvudbygganden är från 1720 och brukets egna kyrka dateras till 1737. Trädgården och engelska parken är relativt tidsenliga fortsättningsvis.

Bruket hade likväl en stor inverkan på omgivande trakter, bl.a. var behovet av kol enormt, liksom arbetare. Detta har satt sina spår både i växtligheten och i terrängen i form av otaliga kolmilor. En kuriositet är att potatisen kom till Finland via utländska smeder som jobbade på Fagervik bruk.

Den stora strandvägen söker sig vidare österut, efter museivägavsnittet vid Fagervik utplånas

den forna vägen nästan helt, endast små stumpar här och där återfinns för att längre österut återförenas med den övre strandvägen i Pickala, Kyrkslätt.

Vägen från Pickala till Viborg är ännu i dagens perspektiv rysligt lång, hur tröstlös upplevdes vägen måne av den tillfälliga fotburne resenären på väg i österled under medeltiden?

År 1858 beskriver F Ph Armfelt, lektor vid det Kejsarliga Alexandersuniversitetet (numera Helsingfors universitet), färden såhär;

”För en resa i Finland har man icke att påräkna samma bekvämligheter, som numera finns öfverallt i de flesta andra länder, medelst jernvägar, kanaler med sina ångfartyg, diligenser och dylikt; men resanden kan dock fågna sig öfver att med skjutshästar komma temmeligen fort fram på de väl banade vägarne, att kunna resa fullkomligt trygg för tjufvar, röfvare och vilddjur, samt att i allmänhet icke besväras af vidlyftiga formaliteter. Har han sommartiden ej förskaffat sig eget bekvämt åkdon, så får han bereda sig på god motion, ty de Finska tvåhjuliga skjutskärrorna äro i synnerhet beräknade på matsmältningens befodran; dessa åkdon hafva icke utan skäl blifvit illa beryktade för sin obärmhertighet mot hvarje mensklig lekamen som icke är tillräckligt van vid dem. Den Franske vetenskapsmannen Marmier förklara dem för de grymmaste åkdon i kristenheten.”

I år kommer ett treårigt projekt ”Kungsvägen Raseborg” att inledas vars avsikt är att inventera och göra en landskapsvårdsplan över delar

av Kungsvägen i Västnyland, i Snappertuna och Fagervik. Projektet omfattar två år med planering och inventering samt ett år för förverkligande av landskapsvårdsplanen. Projektet genomförs av Kustens skogscentral i

samråd med Pomoväst r.f. och avsikten är också att producera turistinformation om historiska värden, och delvis restaurera utvalda fornminnen och lyfta kulturhistoriska aspekter som ger vägen ett mervärde för trakten.

Effekten av skjøtsel og etablering på artsdiversitet i vegkanter

Inger Auestad

Høgskulen i Sogn og Fjordane arbeider for tida med et fireårig forskingsprosjekt som har som mål å utvikle metoder for å ta vare på og etablere vakre og artsrike vegkanter som samtidig er lette å skjømte. Prosjektet har to delmål: dels å undersøke hvordan ulike skjøtelsesmetoder påvirker overlevelse og vitalitet i den biologiske diversiteten generelt, og en kulturmarksart (*Pimpinella saxifraga*) spesielt, i eksisterende veganlegg. Denne delen gjennomføres som et PhD-arbeid av stipendiat Inger Auestad. I tillegg arbeides det med å undersøke hvordan man kan bevare og utvikle biologisk diversitet gjennom etablering av naturlig artsrik vegetasjon på nyanlegg langs veg. Frømateriale fra undersøkelsesområdene i delundersøkelse I vil bli benyttet, og resultatet sammenliknet med disse områdene. Norges forskingsråd finansierer prosjektet, som går over fire år med oppstart i 2003 og avslutning i 2007. Prosjektledere er professor Ingvild Austad og førsteamanuensis Knut Rydgren. Silke Hansen er ansatt som prosjektmedarbeider med ansvar for etableringsstudiene.

Undersøkelsene gjennomføres i Lærdal i Indre Sogn. Denne kommunen har stort mangfold av tradisjonelle kulturmarkstyper. Det nedbørfattige, kontinentale klimaet kombinert med kalkrike moreneavsetninger har gitt opphav til karakteristiske og artsrike tørrenger, beitemarker og vegkanter. Studieområdet gir

dermed en god mulighet til å sammenlikne tradisjonelle kulturmarkstyper med lang historie med nyere voksesteder for lyskrevende engarter, nemlig vegkantene. Resultatene fra prosjektet vil ha overføringsverdi utover regionen, og har interesse både for miljøforvaltningen og for Statens vegvesen, som er samarbeidspartner og som har tilrettelagt for det praktiske arbeidet.

For mer informasjon, kontakt Inger Auestad (inger.auestad@hisf.no) eller Silke Hansen (silke.hansen@hisf.no).

Ingvild Austad (til høyre) og Inger Auestad arbeider med vegetasjonsundersøkelser av artsrike vegkanter i Lærdal, Indre Sogn

Sveriges samlade vägkantsareal är ungefär lika stor som hela Ölands yta. källa: Vägverket

Prydhaven langs vejen

Bjørn Petersen

En vigtig del af vejens liv og identitet ligger langs med selve belægningen: Rabatten; grøfttekanten; vejkanterne.... I min barndom hed det altid "grøftekant", og der var næsten altid en vejgrøft til regnvandet. Langs nye veje ligger drænene som regel nedgravede.

En våd grøft er ellers en dejlig biotop - med høje saftige urter og masser af insekter, padder og mætte smådyr. Grøfttekanten producerer masser af grønt. Tidligere, da foder var knapt, var den værd at slå hø på, og lade geden eller kalven eftergræsse.

I dag slår man vejkanterne af andre grunde: Vane, æstetik, trafiksikkerhed, begrænsning af markurudt, naturpleje, for at personellet skal have noget at lave ....

Naturmæssigt er den bedste slåning ofte én som ligner den, vejkanthfloraen er udviklet under: Høslæt i løbet af sommeren, og siden græsning eller efterslæt. Det præcise regime på den enkelte strækning kan med fordel fastlægges ud fra en detaljeret viden om hvilke planter, insekter eller andre værdier, der er særegne for stedet.

På Skånes og Østdanmarks agerbrugsstepper er mange vejkanter "misligholdt" af hårdhændet eller forkert pleje samt følgerne af vejsalt, pesticider, motortrafik, opdyrkning og kvælstofnedfald. Så her gælder det måske især om at finde de få "smørhuller" med andre planter end de sædvanlige nitratelskende draphavre, kørvel (hundkåx), mælkebøtte (maskros), gold hejre etc. Og så lave specialpleje dér. Vigtigst er det at skære høet, ikke græstrimme det. Og fjerne det efter et par dages tørring (og frømodning samt insekttfrelse) fremfor at lade det ligge og ophobe førne og næring. Også timingen er vigtig i forhold til de interessante dyrs og planters livscyklus.

Der er lavet forskellige fornuftige forsøg, og nogle veje plejes faktisk godt. Andre steder går det værre - og ét problem er at beboere ser vejkanterne som en slags udvidet forhæng, der helst skal se "præsentabel" (= kedelig) ud med en kortklippet, solsveden monokultur af plænegræs. Og det laver de så.

Kommer man til andre egne, fx Jyllands sandjorde, hederne, Smålands stenede skove osv, ser man andre vejkanter. En cykeltur op gennem Sverige er bl a en betagende rejse gennem skiftende vejkanthfloraer.

Nye veje har mindre historie og liv. Rabatterne er flade, uden grøfter og opbygget af sten og grus. Bevoksningen er kunstig:

Plænegræs eller en eller anden "engblanding" uden lokale rødder. Eller måske en "kreativ" form for land-décor (ikke -art). Rigtig slemt er det, når gamle, hæderlige vejkanter dekorerer om, uden veneration for deres egen identitet. Som vi fx. så til årsmødet i Møre-Romsdal, hvor Statens Vegvesen har sået store lupiner langs vejene. Jovist: Et farveorgie synligt fra bilruden i høj fart. Men et tab af stedets særpræg og (natur-)historie.

Byernes vejkanter har sjældent helt store botaniske værdier (men undertiden sjældne insekter og svampe, det er der bare ikke ret mange, der kender til). Men de almindelige planter har relativt stor værdi, når de blomstrer hvor vi dagligt færdes, og fx kan nyde dem mens vi venter på bussen eller går til skole.

Derfor er det dejligt at parkafdelingen i de senere år har fået færre penge at rasere græs for. Men kreperligt at de ikke har lært (eller fået besked på) at pleje disse arealer til fremme af variation og oplevelse, men stadig hænger fast i en æstetik, der mest handler om at demonstrere pligttopfyldelse. Det lange græs med høje urter værdsættes ikke for sin skønhed, men undskyldes som en undtagelse. Derfor gør man intet for at støtte en varieret flora og fauna, men bruger græstrimmere eller krattryddere, og lader den hakkede vegetation ligge som grimme grå klatter og strimer, der langsomt men sikkert forvandles til et spirehæmmede lag førne, og samtidig bidrager til overgødsningen.

Når de gør sig rigtig umage kan det endda ske at entreprenørerne direkte spreder NPK-gødning for at styrke græssernes konkurrenceevne overfor mos, svampe og blomsterplanter. Så vejkanterne kan nærme sig mere til (vissen-)grøn monokultur. Det er sportsbanens funktionelle skønhedsideal overført til områder med helt andre funktioner. Og svært at kæmpe imod, bl a fordi et højtråbende mindre(?)tal faktisk forlanger ensartet overskuelighed på de offentlige arealer, ligesom i deres egne kedelige haver.

Her i Roskilde har der fx lige været avisomtale af nogle borgere som beklagede græstrimmningen af deres vejkant, lige midt i den fineste blomstring, og bad om fremover at få den udsat. Iflg artiklen var gartnerformanden forundret, men ikke imod at ændre praksis, hvis ønsket vel at mærke kom fra beboerforeningen, så han kunne være sikker på at det var alle beboernes ønske. Naturglæde er ingen selvfølge, hvis den udspiller sig i byen.

Allétræer er en særlig velsignelse som giver identitet og stemning på vejen.

Og liv! Masser af liv, både direkte og afledt. Bladlus skider honningdug, bier summer, fugle yngler, blomster drysser, svampe udhuler stammer, børn plukker bær og samler kastanjer; og de visne blade danser i efterårsblæsten. Beboere klager over bladsvineri, fuglestøj og skygge. Alléer skæmer også for vind, vejr og solstik, og kan dæmpe bilernes hastighed. Også dette kan medføre klager, så vejtræerne har god brug for venner og fortalere.

Markante enkelttræer har mange af de samme kvaliteter, og viser desuden særlig tydeligt, hvor man er. Tit bærer de på sagn og fortællinger.

Stynede (hamlade) vejtræer er et kapitel for sig, med en interessant historie og specielle økologiske nicher for især svampe, laver, invertebrater, fugle og ejendommeligheder som flyverøn og andre lejlighedsvis epifytter (foruden hekse og hunde med øjne så store som møllehjul).

Måske kan en del af udgiften til fortsat styning dækkes ved salg af brænde. Evt som en form for selvskovning.

Og så er der jo hegnene. I alle mulige udformninger fra ældgamle formklippede herre-

gårdshække til nyplantede seksrækkede. Fra laset vestjysk hvidgran til fuldfede engelske blandingshegn som danner urskovsagtige blomstrende tunneller (og desværre skjuler landskabet).

Alle har deres særlige kvaliteter og historie. Og alle er i fare for at blive ryttet af velmenende ordensmennesker med trang til lys og luft, og angst for naturens mangfoldighed.

Så vi har en god opgave i at forsvare dem.

Blåeld vid en vægkant i Kongskilde. Foto: Bjørn Petersen

Postvägen –Landskapsvägen – exempel på ett samarbetsprojekt

Postvägen-projektet har som målsättning att locka resenärer från Åbo över Åland till Stockholm längs med den Stora Postvägen. Det goda med den Stora Postvägen är dess intressanta historia, och att den går genom ett vidunderligt vackert kulturlandskap.

Under två månader i början av år 2005 har arkitekt Viri Teppo-Pärnä rört sig längs Postvägen på finska fastlandssidan och hållit en föredragsserie om vägen och gamla vägars betydelse i landskapet. Viri har berättat och visat sina vackra bilder av ängs- och hagmarker samt vägar, byggnader, broar, minnesmärken i landskapet och talat om kulturlandskapets betydelse för människan. Publiken har bestått av bl.a. hembygdsföreningar, guider, skolelever och lokala naturvårdsföreningar.

Arbetet var ett samarbete mellan Interreg IIIA-projekten Kulturmarksvård (www.miljo.fi/los > internationellt samarbete > kulturmarksvård) och Postvägen (www.postvagen.com)

Nya vägar med hänsyn till kulturmiljön

KULTURMILJÖ I MILJÖKONSEKVENSBESKRIVNING

Josefin Kofoed Schröder och Inger Olausson

Att bygga väg med hänsyn till kulturmiljön?

Innan man exploaterar en ny väg är det viktigt att ta reda på vilka konsekvenser den kan få för miljön och hur vägen kan placeras och utformas för att göra minsta skada på miljön. Sedan 1987 gör man i Sverige, parallellt med planeringen av vägar, en miljökonsekvensbeskrivning (MKB). I MKB:n utreds konsekvenserna av olika alternativa vägdragningar. Syftet är att tänka efter före och få in miljöfrågorna tidigt i planeringen. På så sätt får man ett bättre underlag för beslut.

När det gäller vägar, liksom många andra typer av exploateringsprojekt, finns det krav på MKB i lagen.

”Miljö” i miljökonsekvensbeskrivning innefattar inte bara människors hälsa, de biologiska värdena och naturresurserna utan också den upplevda miljön och den historiska dimensionen i miljön omkring oss, dvs. vår kulturmiljö. MKB är ett verktyg som, om det används väl, kan vara till stor nytta när det gäller att ta hänsyn till känsliga miljöer och utforma planerade projekt i samspel med övriga intressen i ett område.

Vad är MKB?

MKB är ett av flera beslutsunderlag som beslutsfattaren ska ta hänsyn till vid beslut om

att tillåta att man bygger en väg eller inte. MKB är inte bara ett dokument utan också den process som ligger bakom framtagandet av dokumentet. I den processen är det viktigt att företrädare för olika intressen och personer med olika kompetens kommer till tals. När det gäller kulturmiljöfrågorna bör experter inom exempelvis arkeologi och byggnadshistoria finnas med. Lika viktigt är det att de som bor på en plats och känner dess historia får delta. Den lokala hembygdsföreningen på en plats som berörs av en ny väg bör exempelvis kontaktas.

Hur fungerar MKB idag?

Under 2001-2003 har Riksantikvarieämbetet drivit ett projekt ”MKB med kulturvärde” för att förbättra hanteringen av kulturmiljöfrågorna i MKB. Inom ramen för projektet gjordes några olika utredningar av hur kulturmiljöfrågan hanteras i MKB idag. Resultatet visar att det finns många brister i hanteringen. I många fall beror det på en bristande kunskap om kulturmiljövärdena bland dem som arbetar med MKB, men det beror också på att de som har kunskap om kulturmiljön inte alltid vet hur de kan bidra i MKB-processen.

Hur kan man påverka vägplaneringen?

I MKB-processen (se faktaruta) är samråden en viktig del. Det är under samråden man har

MKB – en process och ett dokument

MKB-processen leder fram till det dokument som utgör en del av beslutsunderlaget för tillåtlighetsprövning. Det bakomliggande syftet med MKB-processen är att påverka exploateringsprojektet så att den negativa miljöpåverkan blir så liten som möjligt.

MKB-processen bör startas tidigt – helst samtidigt som den första idén om ett projekt kommer till. Processen bör pågå parallellt med och påverka planeringen av projektet. Hur processen ser ut och om det alls krävs en MKB varierar mellan olika typer av projekt och kan variera mellan olika länder.

Ett viktigt steg i processen är samråden. De kan vara ett eller flera och kan variera mycket i form och upplägg. Syftet med samråden är att samla in synpunkter och fakta från exempelvis berörda privatpersoner, fastighetsägare, experter, intresseorganisationer (t ex hembygds-, naturskydds- och friluftsföreningar) för att säkra att de viktigaste frågorna behandlas i MKB:n.

Under processens gång ska kontakt med myndigheter ske vid flera skeden. I Sverige är länsstyrelsen ofta en viktig part i MKB-processer, t ex för vägar. Länsstyrelsen fattar beslut som påverkar hur omfattande MKB-processen blir, samt granskar och godkänner det slutliga MKB-dokumentet

möjlighet att samla in den kunskap som myndigheter och allmänhet har om kulturmiljön i det område som berörs av vägen. Det är viktigt att veta att man har rätt att delta vid samråden för att bidra med sina kunskaper och åsikter och påverka processen, oavsett om man är ”expert” eller ej.

Samråden sker ofta i form av möten, kanske i någon föreningslokal eller på kommunen, men det kan också vara så att man har möjlighet att lämna synpunkter skriftligen.

Positiva eller negativa konsekvenser?

Det är viktigt att komma ihåg att nya vägar inte bara innebär negativa konsekvenser för kulturmiljön. Genom att en ny väg byggs kan kanske en gammal byväg avlastas och återfå mer av sin tidigare karaktär. Det kan också vara så att vägbygge medför resurser att gräva ut dolda fornlämningar som annars inte kunnat undersökas. Dessa positiva aspekter måste också lyftas fram i MKB:n.

Kulturmiljön som en resurs i vägprojekt

För att tydliggöra hur kulturmiljön med hjälp av MKB kan påverka planeringen av en ny väg utgår vi från ett aktuellt exempel. E20 ska dras om på en sträcka mellan Arboga och Kungsör i Västmanland för att förbinda nuvarande E20 med E18 vid Arboga. I en vägutredning presenteras några tänkbara vägsträckningar. För att beskriva deras konsekvenser för kulturmiljön gjordes en landskapsanalys där karaktären i de olika landskapstyper som berördes beskrevs. Denna blev ett underlag för att visa vilket alternativ som bäst tog hänsyn till sammanhängande kulturmiljöer och äldre strukturer i landskapet. MKB-processen kan, som i detta fall, vara ett forum för att diskutera hur ny exploatering kan planeras med kulturmiljön som utgångspunkt och finna en lösning som har kulturhistorisk förankring.

Kulturmiljön är en resurs vid planeringen av nya vägar som kan och bör tas tillvara. MKB-processen ger genom sin öppenhet för allas synpunkter möjlighet till detta.

Telegraftråde

... eller el-ledningar er det vel. Men vi kaldte dem telegraftråde.

Berømte som siddepladser for svaler.

Set fra togvinduet tegnede de en hypnotiserende bølgebevægelse på den stålgrå himmel. Fra cykelsadlen hørte vi dem syngte i blæsten eller knitre elektrisk i tågen.

MKB i Norden

I Sverige görs MKB för de flesta vägprojekt, även de som är ganska små, medan det i de övriga nordiska länderna krävs MKB bara för större projekt. Principerna för MKB är lika i hela Norden, men genomförandet ser lite olika ut i de olika länderna.

Miljökonsekvensbeskrivning (MKB) i Sverige motsvaras av vurdering af virkninger på miljøet (VVM) i Danmark, miljökonsekvensbedömning (MKB) i Finland och konsekvensutredning (KU) i Norge.

Läs mer om MKB och kulturmiljö i...

”Miljökonsekvensbeskrivningar med kulturvärde”, Rapport från Riksantikvarieämbetet 2004:10.

”Kulturmiljøet i miljøkonsekvensvurderinger”. Rapport från Nordiska Ministerrådet. Tema Nord 2000:17.

”MKB i Skåne län. Länsstyrelsens grundsyn på arbetet med miljökonsekvensbeskrivningar”. Länsstyrelsen i Skåne län. 2001.

MKB-centrum SLU

MKB-centrum SLU finns vid Sveriges Lantbruksuniversitet i Uppsala. Det är ett kompetenscenter för miljökonsekvensbeskrivningar (MKB) och för miljöbedömningar i politik och i planeringsprocesser. Målsättningen är att fungera som ett nav för utbildning, forskning, rådgivning, utvecklingsarbete och information inom området.

Läs mer om MKB-centrum på www-mkb.slu.se

Ängsdagbok från Skenla hemhage vid Weckla, 2004.

Christer Boëtius

Forts. 2003

November, plockat ner elstängslet och sent omsider dragit ihop riset efter avverkning och hamling. Sen borde jag elda högarna, hacka bort sly, slå isär komockor samt fälla en ek som jag spanat på länge. Den "bränner" marken och är torr i toppen.

16 nov. Hackat bort sly med flåhackan. Det onda ska upp med roten, annars blir en aldri å mät. Du vet sly som slås av får en elak stubbe precis i markytan, som envist sväller och skickar upp mer sly.

Började också att slå ikring komockor med nacken på flåhackan, samt hacka bort en del tuvåteltuvor. Man kan gå på gym, man kan gå med stavar eller man kan gå på en äng. *Ny motionstrend löser naturvårdsproblem*, rubrik i kvällspressen??? De du!

22 nov. Gjort färdigt på sly och mockor, samt eldat två rishögar. Buskade också väg och dikesren runt ängen. Sisådärja, nu är det bara eken kvar. Tänk att jag är ifatt med alla ängssysslor. Men hur går det med motionen? Jag får börja på en ny äng.

10 dec. Besök på ängen av 3 studerande kvinnor från Åsa folkhögskola, som studerade natur och kultur i rehabilitering och friskvårdssammanhang. Jag visade och berättade i ca. 1 tim., varefter de blåfrusna for åter.

Den 16 nov. i dagboken skojade jag om naturvård och motion och så kommer dom hit och pratar om det. Det kanske inte är så tokigt som det låter, *Ny motionstrend löser naturvårdsproblem*.....

2004

25 april, Hej igen. Hur har vintern varit? Lagom tycker jag för egen del. Lagom med snö, lagom kall, lagom lång, vilket betyder att jag på ett bekvämt sätt hunnit med att hugga det timmer som skulle huggas, röjt och gallrat det jag borde.

Följ vägen till Skenla hemhage.

Nu har jag en längre tid, sen i påskas är det nog, iakttagit hur morkullan envetet patrullerat sitt revir vid ängen, så nu är det full fart ända till hösten på ängens alla faser. Vårfryle, gullviva, vitsippa först ut på plan. Vitsippa ja, fagningsblomman, vi har naturligtvis fagat ängen i dag, det är ju därför jag fått fart på pennan också.

6 karlar, 1 fruntimmer och 1 pojk, där har ni fagningsgänget, som kl. 10 började, kl. 12 åt ärtsoppa med ostsmörgås, kl.15 var klara och heter Rolf Olsson, Leif Rooth, Göran Lundberg, Christer och Åke Boethius, Ove Axelsson, Monica Gustavsson samt David 11år, men han var duktig han.

Övrigt att notera är att jag i februari fällde den stora eken i norra änden av ängen. Nu hoppas jag att den torrbacke där den stod ska blomma än rikare.

Av fagarna var 5st. från Småbrukarföreningen, ett givande samarbete som ger föreningen 970:-.

Maj, har varit mycket torr så ängen har sett plågad ut. Trots det var där i år 68 blomställningar på smörbollarna.

I slutet på maj, efter mycket grubbel om hur det skulle gå till, så började vi, Rolf, Åke och jag att märka upp och riva ladan för flyttning till ängen. En vecka har det tagit för ladan att återuppstå. Åtskilligt med mankraft

men i övrigt med mycket enkla medel, traktor och vagn för transporten plus kofot att bända isär stockarna och en klubba att slå ihop med. LEGO för vuxna var det någon som sa. Jag tycker timring är en suverän byggmetod, jag förstår att timmerhus förr kunde betraktas som lös egendom. Bara att ta sitt LEGO och dra.

Hoppas att ni kommer till ängen vid något tillfälle, ladans pryder verkligen sin plats och förhöjer intrycket av gammaldags fodermark.

7 juni, efterlängtat regn ca halv rotblöta. Hur mycket är det då? 15mm så klart. De första Jungfru Marie nycklar blommade i dag. Undrar om de varit så tidiga förut?

10 juni, hackat bort en hel del skogstistel och en liten knippa hundkäx. Skogstistelns bångar är ju inget att ha i höt så den är skönt att bli av med.

27 juni, i kväll när jag var upp till ängen hittade jag en blommande klasefibbla, den första jag sett där, annars domineras intrycket av prästkragar och orkideer just nu. Så har jag rätat upp gärdesgården, som börjat luta rätt betänkligt, med några stöttor av eneklykor.

29 juni, om det är någon som undrar, så for vi faktiskt till Norge och ängarna i Svartdal i år också, jag, Rolf, Bo och Åke. Lika trevligt som sist, men jag måste dementera en uppgift från i fjol, nämligen att vi hittade Guckusko på Skarsvägen. Vid återbesök i år stod plantan kvar men heter Sötrot på norska eller Bagsöta på svenska, så Astrid får vänta på att se sin Guckusko.

De 7 dekar vi brukar slå på Blika åkte av men höt fick pga. det dåliga vädret kastas på rös. Men vi gör nog ett nytt försök nästa år. I går lade vi takpapp på ladan, så nu slipper vi presenningarna. Småningom, när det blir tid blir det vedtak på, men nu kan vi inviga ladan på slåttern i övermorgon.

31 juni och SLÅTTER. På slåttern i år kom det 30 vuxna och 7 barn och ungdomar. Sedärja, plötsligt är rekryteringen god, 6 av slätterkarlarna var mellan 15-30 år och alla fick prova på nyvassad ängslie med överarmsorv eftersom jag köpt in 4 nya liar till utlåning, så nu kan "skäggen" lugnt dra sig tillbaka.

Igår slog jag före med slätterbalken, så de 15 liar som mönstrades in idag klarade hela ängen väl slagen. Eftersom ladan var färdig, serverades där sill och potatis och Farmors fruktsallad därefter. Benny spelte Taubemelodier på dragspel och Olle sjöng sina omtyckta visor.

Ängsladan återuppstår.

Och så, vid pass 4 på eftermiddagen var vi framme vid ladans invigning. Ett av hö flätat band hängdes upp i dörröppningen och Rolf Olsson, som deltagit vid alla 17 slätterdagar hade fått förtroendet att inviga ladan. Efter några väl valda ord tog han så lien och skar av höbandet och kastade in ett fång hö i ladan. Applåder och rop hördes, så var ladan invigd. Jag kan inte påminna mig att det var några sura miner eller andra tillbud den här dan, så den 17 slåttern kommer jag att minnas som en av de bättre. Kanske ska tilläggas att vi satt länge med några öl, smörgås och överbliven fruktsallad i ladan och pratade innan vi trötta och nöjda drog oss hemöver.

För att få känna på återupplevd historia så tog jag kvällen före slåttern lien på axeln och gick för att sova över i ladan och börja slå tidigt medan där ännu var rikligt med dagg i gräset. Vaknade halv 5 efter en god natt utan mygg. I gräset var dåligt med dagg eftersom det blåst halva natten, men jag ägnade ändå ett par timmar åt slätter innan jag gick för att förbereda resten av slätterdagen.

Så till sist ett stort TACK till alla som deltog i slåttern.

Jag kommer att tänka på ord som tradition och kultur, ord med inte alltid så hög status.

Kelvin talade vid något tillfälle om vårt minne. Minnet av en minst 1000-årig period av lieslätter i detta fall, som grund för tidigare generationers överlevnad, samt minnet av den tillfredsställelse, stolthet och trygghet som det innebar att ha årets hö under tak.

5 augusti. Idag hade jag fint främmande på ängen. Olle och Margit Berglund kom förbi på en kortare visit. De förärade mej ett stutturorv från Fresvik i Sogn. Orvet var väl använt av bonden Olav Otterhjäll, som Olle och Margit

träffade på en reportageresa sommaren -91, då Olle arbetade med ett radioprogram. Idag fick alltså jag överta denna lilla lie. Hoppas jag får nytta av den på Blika nästa sommar, den är ju van vid norskt gräs.

Jag bjöd på en kopp the vid ladan och sedan for de vidare mot sommarnatten.

8 augusti. Har ägnat 4 kvällar åt att räfsa ihop höt efter slåttern. Några fång har jag kastat in i ladan, men allt det andra har Åke och jag idag kört på skogen, eftersom det blev förstört av allt regnande. Jag skulle naturligtvis ha väntat till Ängens dag den 7 aug. och haft slåtter då, för då infann sig det högtryck med tillhörande godväder, som är en förutsättning för en lyckad höskörd. Av skadan blir man vis. Nu får vi suga på ramarna i vinter. Återväxten kommer i alla fall till nytta åt korna då de anländer för sitt efterbete.

10 september. Satt upp elstängslet.

12 sept. Återväxten på ängen är bättre än den brukar vara, så kossorna trivdes bra då jag i dag lockade upp dem på ängen för att de ska avsluta ängsåret.

Ja, snart är ännu ett ångaår till ända och det som håller en uppe över vintern är att tänka på nästa. Det brukar jag göra genom att med dagbokens hjälp titta tillbaka på de 17 som varit. Man kan inte blicka framåt utan att se bakåt, eller hur?

18 september. Efterbetet avslutat.

26 sept. Tagit bort elstängslet. Det känns lite tomt när det inte är mer att göra på ängen, men börjar man tänka efter, så inser man snart att tomheten kan fyllas med allehanda sysslor. T.ex. måste ladan få en dörr, den stora eken ska stamkvistas igen, en rishög borde eldas, virke till ladans vedtak huggas och så småningom läggas, buska i rågången mot grannas, byta en del stängselstolpar osv.

Oj då, vad otomt det blev.

2 oktober. Högtrycksväder, kvällspromenad, fullmåne. Satt länge och filosoferade på dörrstenen vid ladan. Då, utan att låta som vanligt kom en morkulla förbi och jag som trodde dom redan farit söderut. I skumrasket såg siluetten ut som en kula med knopp och en pinne som pekade neråt. Den flög mot norr, undrar vad det betyder? Jag glömde naturligtvis att önska mig något, men då morkullan återvänder från andra hållet lär Ni få höra av mig.

Höstliga hälsningar.
Christer

PS. Eftersom morkullan är en skogsfågel, är hon ett dåligt omen för ett allt mer igenväxande landskap i spåren på den så kallade utvecklingen, som kan uttryckas i ord som rationalisering, urbanisering, globalisering. Måtte oljan ta slut nån gång. Förändring innebär möjligheter har någon sagt, men var tid formar sitt landskap vare sig vi vill det eller inte. DS

Äntligen en nordisk deklARATION om kulturlandskap

Cristina Prytz

I dessa dagar när den nya europeiska jordbrukspolitiken och landsbygdsprogrammet på allvar börjar diskuteras på nationell nivå känns det bra att kunna se tillbaka på Nordiska ministerrådets stora kulturlandskapsinitiativ. Under året som gått har våra nordiska ministrar inom jord- och skogsbruk, fiskeri samt livsmedel antagit en deklARATION om jordbrukets framtida roll och kulturlandskapet som resurs. Akureyri-deklARATIONens mål (som antogs på Island den 13 augusti 2004) är att ”styrke basen for det nordiske samarbeidet, erfaringsutveksling og strategisk samarbeid omkring utviklingsspørsmål som angår landbruket, landskapet og landsbygden med den hensikt å påvirke og forbedre forutsetningene for landbrukets og landsbygdens fremtidige roller. Målet med det nordiske jordbrukslandskapet og bruken av det skal være å sikre landskapsverdiene med dets variasjonsrikdom av natur- og kulturverdi. Dette skal betraktes som en helhet og gjøres i et langsiktig og bærekraftig perspektiv, samt fremme jordbrukslandskapet som en ressurs, også rekreativt og opplevelsesmessig for hele samfunnet og for nordisk identitet og utvikling.” Vi hoppas givetvis att Nordiska Kulturlandskapsförbundet även fortsättningsvis kommer att ingå som en part i detta arbete.

Slåttekurset på Ryghsetra 7. – 10. juli 2005

Kurs i bevaring av biologisk mangfold og tradisjoner knytta til kulturlandskapet.

Slåttekurset på Ryghsetra 2005

foregår i tidsrommet torsdag 7. juli på ettermiddagen til søndag 10. juli ca kl 16. For tolvte året på rad inviterer **Naturvernforbundet i Buskerud** til kunnskapsrike dager i slåttenga ved Hagatjern i Nedre Eiker kommune. Kursstedet ligger 4 km fra Mjøndalen og ca 15 km fra Drammen. Kurset tar inntil 25 deltakere og medfølgende barn. I tillegg kommer inntil 25 medhjelpere.

Solsetra leirsted

ligger ”vegg i vegg” med slåtteenga på Ryghsetra. På Solsetra er det innkvartering på 2 eller 3- sengers rom. Innimellom arbeid og teori får vi her servert alle måltider av ”kjøkken-gjengen”. Det blir også tid til badeturer ned til Hagatjern, 100 m unna! Områdene vi ferdes i og kursets program gjør dette til et **familievennlig arrangement**.

Fra programmet

Kurset mål er å styrke kunnskapen om og interessen for praktisk skjøtsel av verdifullt kulturlandskap. Hovedvekt er lagt på **engas økologi**, med fordypning i karplanter (ca. 170 reg. arter) og insektenes liv. Videre blir det gitt en grundig **innføring i ljåen som redskap** og bruk av denne. Her er det de nærmere 30 måla med urterik slåtteeng som er øvingsfeltet. Graset skal også opp på hesjer! Et annet hovedemne er **lauvingstrær og deres biologi**. Her er det tilbud om en utflukt til Øvre Eiker, der vi bl.a. lager noen kjerv.

Lørdag kveld inviteres det til stor slåttefest med spekemat og rømmegrøt. Spennende mat, med blant annet oster fra **Eiker Gårdsysteri** og fiskeprodukter fra **Villfisken ved Sperillen**, serveres under hele kurset.

Møteplass

Kurset har utviklet seg til å bli en møteplass for mennesker med interesse for kulturlandskapet. Her kan man få ideer fra den store litteratursamlingen, utveksle erfaringer eller kjøpe seg ei god bok eller et nytt ljåblad! I 2005 jobbes det for å få besøk av **3 folke-musikere fra Gotland** og besøk fra Buskeruds vennskapsfylke **Pärnu i Estland**. 4-5 av medhjelperne kommer fra Sverige.

Kursavgift 2005

Voksne	1.500 kr
Studenter, over 20 år	1.250 kr
Ektefelle/samboer, studenter og ungdom (15-20 år)	800 kr
Barn 8 - 15 år	550 kr
Barn u/8 år	350 kr
Voksne deltakere betalt av jobben	1.750 kr

Kursavgiften dekker innkvartering, alle måltider og kursmateriell. Sengetøy må medbringes.

Informasjon, påmelding m.m.

For spørsmål, påmelding (fortløpende) etc. Kontakt: **Naturvernforbundet i Buskerud**. Postadr.: 3322 Darbu. Fylkessekretær/kursansvarlig Per Øystein Klunderud - tlf. 32 75 05 04, e-post: pedroklu@online.no. Hjemmeside: www.naturvern.no/buskerud

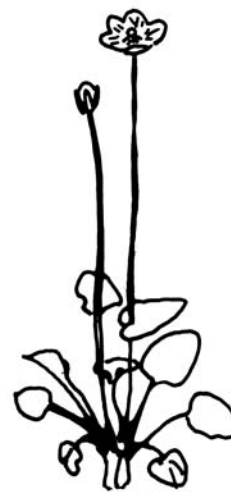
Program

Torsdag 7 juli

- 16.00 - 18.00 Kursframmøte m/innkvartering. Vi begynner å sette opp ljàen!
18.00- 19.00 Kveldsmat med presentasjon av deltakere og medhjelpere, samt praktisk informasjon.
19.00 - 21.30 Vandring i enga. Arbeid med stauring og påheng av den første hesjen!
21.30 - Samling i peisestua eller på gårdsplassen med sosialt samvær.

Fredag 8 juli

- 08.00 - 09.00 Frokost.
09.00 - 11.30 Felles innføring om ljàen som redskap, praktisk demonstrasjon og deretter sliping og slått.
11.30 - 12.00 Kaffe og kaker i enga
12.00 - 14.00 Gruppe A: Instruksjon i ljàpleie og slåtteteknikk.
Gruppe B: Markvandring m/biologisk mangfold i enga.
14.00 - 15.15 Middag
15.15 - 17.15 Gruppe A: Markvandring m/biologisk mangfold i enga.
Gruppe B: Ljàpleie og slåtteteknikk
17.30 - 18.30 Siste innspurt m/dagens hesjer!
19.00 - 20.00 Kveldsmat
21.00 - Sosialt samvær.

Lørdag 9 juli

- 06.00 - 07.30 Morrakaffe/bad med påfølgende morraslått i enga.
07.30 - 08.30 Frokost Matpakkesmøring og pakking av utstyr for "lauvinggruppa" utfart til Åssida i Øvre Eiker .
08.30 - 13.00 På Åssida, Øvre Eiker: Lauvingstrær og lauving - vi prøver oss med kniven. Besøk i restaurert beitemark og presentasjon av ulike typer gjerding. Generelt om biologisk mangfold i kulturlandskapet.
08.30 - 13.00 Øvrige på Ryghsetra: Biologi, slått, slåtteteknikk og hesjing.
12.15 - 13.00 Enkel lunch m/matpakke for de på Ryghsetra.
13.00 - 17.00 Alle + gjester: Åpent SLÅTTEGILDE i enga på Ryghsetra med slått, hesjing, fagvandringer, kultur (?) og mat/drikke. Vertskap: Naturvernforbundet.
19.00 - Slåttefest med middag for deltakere og medhjelpere. Sosialt samvær og kulturelle innslag. Hvis været tillater tar vi de seine timer i enga.

Søndag 10 juli

- 08.00 - 09.00 Frokost.
09.00 - 13.00 Slått, slåtteteknikk og hesjing på Ryghsetra. Evt. andre tema dersom tiden tillater.
13.00 - 14.00 Middag.
14.00 - 15.00 Utvasking av rom og fellesareal, utsjekking.
15.00 Avslutning m/enkel evaluering.

Spis dit landskab

Søren Espersen, kultursociolog

Du bliver, hvad du spiser, siger man. Den føde, du indtager, påvirker din krop, sjæl og livskvalitet. Men den påvirker også dit landskab og den natur, der omgiver dig. Når du som forbruger vælger kylling frem for kalv eller ferie på landet i stedet for sydpå, er du med til at forme kulturlandskabet, naturen og tilværelsen for de mennesker, der bor derude ”på landet i naturen”. Gennem dine handlinger som forbruger kan du gøre en indsats for at bevare natur og kulturlandskab. Men det er ikke så let i Danmark!

Gennem 6.000 år har generationer af bønder i samspil med jordbunden, naturen og klimaet skabt de landskabsformer og naturtyper, vi finder i dag. Kun meget få naturtyper er ”naturlige” i egentlig forstand. Enge, strandenge, heder og overdrev - alle er de kulturlandskabstyper eller halvkulturarealer, men med et højt naturindhold sammenlignet med det dyrkede land. De er udviklet gennem bondens produktive virksomhed med det ene formål at frembringe et overskud til ham selv og hans familie, herremanden, bybefolkningen og hvem der ellers sugede til sig af bonden og hans arbejde. En stor del af de dyre- og plantesamfund, der har hjemme på halvkulturarealerne, er dybt afhængige af fortsat landbrugsdrift.

Tilbagegangen i halvkulturarealerne skyldes den 200-årige intensiveringsproces, der tog sin begyndelse med landboreformerne og moderniseringen af de traditionelle driftsformer. Efter 2. verdenskrig accelererede udviklingen. De mange jordforbedringsarbejder som dræning, mergling, inddæmning etc. gjorde hurtigt indhug på det samlede halvkulturareal. I dag er kun en brøkdel tilbage. Nutidens landmænd har ikke længere brug for den produktion, de pågældende arealer ydede under den driftsform, der i sin tid skabte arealerne. De har brug for andre produkter og større udbytter af f.eks. korn, som kan sælges eller forædles til husdyrprodukter. Af de tilbageværende arealer trues mange af tilgroning eller forurening fra de omgivende intensivt dyrkede arealer.

Udviklingen medførte en forarmelse af dyre- og plantelivet og kulturmiljøet. Tænk bare på de tusindvis af gravhøje og stengærder, der har måttet lade livet! Men det betød også et pres på landdistrikternes sociale struktur og på relationen mellem by og land: Voldsom nedgang i

antallet af landbrugsbedrifter og endnu voldsommere afvandring til byerne. I dag har de færreste byboere en aktiv, familiemæssig, forbindelse til de landlige rødder og de færreste landboere har gennem deres beskæftigelse relation til landbruget.

Først sent gik det op for politikere og befolkning, hvilke natur- og kulturværdier, vi var ved at miste. EU's landbrugspolitik og de nationale politikker bevæger sig nu stadig mere i retning af en landdistriktspolitik, der både skal bevare og genoprette landbefolkningens erhvervsmæssige grundlag og beskytte de natur- og kulturlandskabelige værdier, der trods alt stadig er tilbage. En ny landmand er ved at blive skabt til formålet.

På europæisk plan – ikke mindst i Vesteuropa og i Norden – rettes mange bestræbelser mod genopretning og genanvendelse af de gamle kulturlandskaber til nye produkter og aktiviteter. Engene, hederne og de gamle kulturmiljøer er blevet et potentiale i landdistrikternes udvikling. I Norge er man f.eks. yderst bevidst om værdien af et aktivt og levende sæterbrug, der kan vedligeholde de åbne græsningsarealer på fjeldet. Det tiltrækker turister. Det giver mulighed for produktion og afsætning af traditionelle, men også nye, kvalitetsprodukter, ikke mindst fødevarer, med højt værdiindhold (sikke nogen priser, de tager!). Tilstrømningen af besøgende giver øgede muligheder for afsætning af kunst og kunsthåndværk og for opretholdelse af en lang række lokale erhverv. Kulturmiljøet og biodiversiteten indgår en del af attraktionen og tilfører produkterne oplevelsesværdi. Finansiering sker med både statslige og private midler og med stor folkelig opbakning. Hvorfor? Fordi man i Norge ligesom i de øvrige nordiske lande – bortset fra Danmark - er uhyre bevidst om, at de mest værdifulde og umistelige landskabstyper er de, der er udformet af det ældgamle samspil mellem menneske og natur – kulturlandskabet. Landskabet, der bliver skønnere, når det bruges!

Sådan er det ikke herhjemme - endnu. De ansvarlige myndigheder og naturfredningsorganisationer er meget lidt bevidste om den afgørende betydning, kulturpåvirkning har for vedligeholdelsen af vore halvkulturarealer. Kulturpåvirkning er næsten blevet et fy-ord, hvilket måske ikke er uforståeligt set i lyset af

den samlede miljøproblematik. I stedet domineres debatten f.eks. af utopiske ønsker om at udlægge store arealer til naturens frie udfoldelse (hvilket ville tage livet af alle halvkulturarealerne) eller af ønsket om endnu større offentligt finansieret plejeindsats (underforstået en ikke-produktiv arealanvendelse). Men offentlig finansiering er et skrøbeligt instrument, der altid er underlagt dagens politiske prioriteringer. Det gælder uanset om plejen udføres af det lokale landbrug eller af offentligt ansatte naturplejere. Desuden mangler plejede landskaber det liv og den autenticitet, der karakteriserer et kulturlandskab, der bliver brugt i overensstemmelse med dets oprindelige formål. Det bliver let noget parkagtigt.

Problemets kerne er, at vi i Danmark endnu ikke har forstået at udvikle forholdet mellem **beskyttelse** og **benyttelse** af kulturlandskab og natur på den ene side og aktive landdistrikter med et levende erhvervsliv, der er baseret på en nutidig, produktiv og bæredygtig udnyttelse af samme kulturlandskab og natur på den anden. Den gode pølse, osten og brødet, der er produceret på eng og ager og ikke på sti og i stald, er en nok så effektiv og betydelig morsommere vej til et godt landskab og en mangfoldig natur end nok så mange regelsæt og offentligt finansierede plejeordninger. Så frem med kniv og gaffel!

Hvordan gør man i andre lande? I Norge driver f.eks. organisationen "Norsk Kulturarv" kvalitetsmærket og internet-portalen Olavsrosen, der leder turister og andre besøgende til en række af de mest værdifulde kulturlandskaber og kulturmiljøer med overnatningsmuligheder, mad og muligheder for vandreture i naturen. Den forøgede omsætning er basis for opretholdelse af bosætning og vedligeholdelse af natur- og kulturverdierne. Blandt grundlæggerne og bidragerne finder vi den norske mejerigigant TINE. Hvad så, ARLA? Vil I stå tilbage for det?

I England har The Countryside Agency dannet organisationen "Eat the View" – "Spis dit landskab". "Eat the View" fremmer produktion og afsætning af lokale produkter, der direkte understøtter natur, miljø og kulturlandskab. Organisationen hjælper forbrugeren til en større forståelse af forholdet mellem fødevarer og andre produkter og værdien af det kulturlandskab og den natur, de er produceret i. Produktionen bidrager til landdistrikternes sociale og økonomiske udvikling og sikrer en langsigtet positive effekt på landskab og natur!

"Eat the View" fremmer produktudvikling, organisation, branding og markedsføring og fungerer som koordinator og formidler mellem en lang række lokale initiativer og projekter. Et af projekterne: "Eating biodiversity" eller "Spis naturens mangfoldighed" (mærk biologernes kuldegysninger!) udføres af universitetet i Exeter. Projektet skal undersøge, hvordan høj biodiversitet på græsningsarealer fremmer smags- og ernæringsindholdet i kød- og mælkeprodukter. Gammel viden for de små franske osteproducenter, men i dag skal den slags jo underbygges videnskabeligt. Tilpasning af driftsformen på arealerne og udnyttelse af resultaterne i lokal produktion og afsætning af høj kvalitetsfødevarer indgår som en naturlig del af projektet. Hvor er vi henne i landbrugslandet Danmark? Samme universitetet tilbyder i øvrigt et internet-kursus i at udnytte forbindelsen mellem kulturlandskab, natur og produktion i markedsføring og salg.

Koblingen mellem lokal produktion, vedligeholdelse af landskab og natur og mere direkte kontakt mellem producent og kunde sikrer producenten en større andel af produktværdien, hvilket også kommer lokalsamfundet til gavn. Det øger igen muligheden for afsætning af andre produkter. Kunderne får mulighed for at tage et bevidst valg til fordel for natur og landskab. De får et kvalitetsprodukt med lokal identitet og karakter, helt ulig bulkwareproduktionens identitetsløse masseprodukter. De får del i landskabets historie, der bidrager til produktets fortælle-værdi.

Herhjemme har vi ikke noget, der svarer til The Countryside Agency og "Spis dit landskab". Det ville svare til en Landdistrikts-

styrelse med en rådgivende funktion over for regering og myndigheder. The Countryside Agency finansieres med ca. 1,1 mia. kr. årligt af det britiske Ministerium for Miljø, Fødevarer og Landdistrikter. Bemærk den direkte sammenkædning af miljø, landbrug og fiskeri og landdistriktsudvikling på det administrative og politiske plan!

”Eat the View” tager fat på flere af miljøpolitikens kernepunkter: muligheden for som ansvarlige forbrugere at træffe valg, der direkte gavner kulturlandskab og miljø. Muligheden for at genoprette den direkte forbindelse mellem producent og forbruger, mellem den enkelte fødevarer og den egn, den er produceret i og ikke mindst mellem forbrugeren, fødevareren og produktionsmåden. Hvad enten der er tale om fødevarer, andre konkrete produkter eller om oplevelser som ferie-på-landet og friluftaktiviteter, så ledes vi som forbrugere i retning af det størst mulige miljøsyn.

Men skal landbruget og natur- og miljøforvaltning i højere grad sætse på produktion af nye høj kvalitetsprodukter med højt værdiindhold som middel til kulturlandskabs- og naturbevaring, så kræver det en bedre planlægning og organisering af bl.a. arealanvendelsen. Udnyttelsen af især de mindre halvkulturarrealer må gøres mere rationel. Der må også gøres mere for at fremme lokal produktion og afsætning og ikke mindst for at udvikle det lokale samarbejde mellem primærproducenter, forarbejdnings- og afsætningsvirksomheder og de frivillige foreninger og organisationer, der arbejder med natur- og kulturlandskabsbeskyttelse. Afsætningsformerne må udvikles, så en så stor andel af produktværdien som muligt forbliver i lokal samfundet. Endelig må det rigtige forhold mellem pris og kvalitet være til stede. Set i lyset af de engelske og norske erfaringer er det så absolut muligt.

Herhjemme har vi to store internet-portaler på området, www.aarstiderne og www.landkoeb. Ingen af dem kobler direkte produktion og afsætning til vedligeholdelse af kulturlandskab og natur. Forbrugernes oplevelse ligger alene i varens friskhed og i bevidstheden om, at den evt. er økologisk. Som egn er Bornholm formentlig førende bl.a. i kraft Culinary Heritage-bevægelsen og en aktiv indsats gennem LEADER+. I andre områder søger man at fremme udvikling og afsætning af

lokale produkter, bl.a. ved at modernisere begrebet ”Egnsret”. Det sker bl.a. i Sydsjælland og på Lolland-Falster. Slow-food bevægelsen udgiver en glimrende kulinarisk vejviser til småproducenter, udsalgssteder og restauranter. Det overordnede indtryk er, at initiativerne er spredte, uden koordination og at mange afgørende problemstillinger ikke tages op. Frem for alt mangler koblingen mellem natur, kulturlandskab og lokal udvikling at blive taget op.

I en artikel for nylig i Information underer vicepræsident i det Danske Gastronomiske Akademi, Jan Krag Jacobsen, sig over, at dansk erhvervsliv midt i den store satsning for udvikling af en dansk oplevelsesøkonomi inden for kunst, musik, design, film, computerspil osv. fuldstændig har glemt madens rolle. Og det på trods af, at mad og madens tilbehør fylder stadig mere i turistbrochurernes salg af rejsemål og i ugebladenes beskrivelse af ”det gode liv”. Er det fordi vi herhjemme er mest tilbøjelige til at se mad som potentielt sundhedsfarligt og nydelse af mad som en suspect handling?

I så fald kunne en af årsagerne være, at dansk landbrugsproduktion er havnet i en bevidstløs volumenorienteret produktion af uinteressante lavprisprodukter, der mere appellerer til fylderier end til nydelse, oplevelser og eftertænkning. De evindelige slagsmål mellem landbruget og natur- og miljøinteresserne har kraftigt medvirket til billedet af landbruget og dets produkter som noget, det er bedst at holde sig på afstand af.

På trods heraf er der, som Jan Krag Jacobsen påpeger, vitterlig en stigende efterspørgsel efter mad med kvalitet og først og fremmest

efter mad, der rummer en mangfoldighed af oplevelser. Mad, der imidlertid er svært at finde, fordi de store forædlingsvirksomheder og distributionsselskaber ikke ligefrem står i kø hverken for at bidrage til udvikling af egne produkter med høj kvalitet og identitet eller for at distribuere varerne i de relativt små partier, der nødvendigvis må blive tale om. Måske er en medvirkende årsag til misæren også, som Jan Krag Jacobsen afslutningsvis forslår, at vi er angste: angste for at skulle vælge mellem mange produkter og produktionsmuligheder og angste for at udsætte os selv for smagsdommerne. Så hellere nøjes med den grå leverpostej!

Det er de små regionale producenter og forædlingsvirksomheder, der sammen med lokale restauranter og spisesteder bærer produktudviklingen inden for fødevarerudviklingen herhjemme. Men også for mange af dagens

landmænd ligger fremtiden i et multifunktionelt landbrug, der kan udvikle samarbejdet med de mange potentielle iværksættere og frivillige organisationer, der ude i landdistrikterne brænder for udvikling og beskyttelse af den lokale natur, kulturlandskabet og kulturmiljøet. Et stærkt og godt fællesskab mellem lokalområdets aktører omkring bæredygtig og produktiv udnyttelse af kulturlandskab og natur er i det lange løb den bedste beskyttelse, natur og kulturlandskab kan få.

Mange ting er lagt til rette nu. Det skorter ikke på tilskudsordninger og på anden hjælp til at komme i gang. Der mangler bare det rigtige initiativ, der kan sikre gennemslaget som det sker i f.eks. England og Norge.

REIBAS SKÄRIMAN - en häst med blåa ögon

Johanna Franzén

"Vi husdjur är en naturlig och viktig del av livet, året runt, i skärgården. Vi bevarar och ger liv åt holmen. När vi går omkring och betar bildas det små magiska, hemlighetsfulla blommande skogsgläntor och strandängar. Så länge vi djur och människor bor kvar här, håller vi vid liv alla levande varelser, som sedan urminnes tider har bott på holmen och Helsingholmens själ hålls stark och levande"

Monica Bäckström har skrivit en berättelse om en vit blåögd häst som i början av sommaren 2003 flyttade från en estnisk ö till Finland. Hästens nya hem blev Helsingholmen i Åbolands skärgård. En röd tråd i boken är levande kulturlandskap och husdjur. Boken är tänkt som en högläsningsbok för hela familjen. Den ges ut på eget förlag i samråd med Åbolands litteraturförening och kommer att finnas till salu fr.o.m. 1.6.2005 av författaren.

Monica Bäckström är zoofysiolog, född 1952 i Helsingfors. År 2003 flyttade hon till Helsingholmen i Dragsfjärd från Helsingfors. När hon flyttade in ökade det fasta invånarantalet på holmen med femtio procent. Monica nås på adressen Helsingholmen, 25870 Dragsfjärd, Finland eller på tel. +358 40 5647 033.

ÅRSMØDE 2005 BORNHOLM

Nordisk Kulturlandskabsforbunds årsmøde 2005 afholdes i dagene 15. til 19. juni 2005 på Bornholm. Denne gang har vi valgt at arrangere årsmødet som en egentlig nordisk konference / feltseminar over temaet "Kulturlandskab og natur som fundament for regionale udviklingsprocesser". Konferencen afholdes i samarbejde med NaturBornholm og Bornholms Regionskommune

Bornholm er kendt som "Solskinsøen midt i Østersøen". De fleste danske skolebørn har i løbet af deres skoletid besøgt øen med de enestående og varierede landskaber, sprækkedale, strande og idylliske fiskerlejer. Få steder i Danmark er mere kendt, også blandt udlændinge, end de 588 km² ø i Østersøen. Øen har et mildt klima, hvor vækster som morbær, figen og auracaria stortrives. Kunstnere og kunsthåndværkere fra hele verden har gennem de sidste 100 år flokkedes om øen. Det samme gør turisterne. Næsten 2 mio. turistovernatninger bliver det til hvert år.

Alligevel er Bornholm et typisk marginalområde. Udvikling og koncentration i det lokale landbrugs- og fiskerierhverv og i industrien har sammen med høje transportudgifter og den stigende globalisering ramt øen hårdt. Arbejdsløshed, affolkning og en stadig skævere alderssammensætning præger det lokale samfund. Som i andre marginale områder lider kulturlandskabet, kulturmiljøet og naturen på samme tid af følgerne af intensivering, ekstensivering og funktionstømning. Biodiversiteten udtyndes og de levende kulturlandskaber, der tidligere var præget af en lang række aktiviteter og produktionsgrene, erstattes forbløffende hurtigt af storskalerede landskaber præget af ensidig produktion, tilgroingslandskaber og forladte bygningsmiljøer.

Samtidig har den samfundsmæssige vækst, ikke mindst i indtægter, sammen med globaliseringen, individualiseringen og den øgede digitalisering, der frisætter mennesket fra den tidligere faste arbejdsplads, medført et øget ønske om og også givet mulighed for at raffinere tilfredsstillelsen af de fysiske og ikke-fysiske behov med stadig mere eksklusive produkter og ikke mindst med oplevelser både til hverdag og fest. Der er opstået et oplevelsessamfund med en egentlig oplevelsesindustri bygget op omkring rejser, eksklusive boformer, fødevarer, kunst og kunsthåndværk etc. En stor del af denne nye industri bygger helt eller delvist, direkte eller indirekte, på udnyttelse af natur, kulturlandskab og kulturmiljø.

Stadig flere regioner og lokalområder i de nordiske lande bygger nu deres udviklingsstrategier på kulturlandskab, kulturmiljø og natur.

I modsætning til 60'ernes udbygning af turismen – med middelhavsturismen som et skrækeksempel – er vi nu mere bevidste om ikke at skade kulturlandskabet og naturen som det grundlag, oplevelsesindustrien bygger på. Vi saver ikke længere den gren over, vi sidder på.

Forholdet mellem oplevelsesindustri og natur- og kulturlandskab rummer synergieffekter, der først nu er ved at blive udviklet. F.eks. kan fødevarer af høj kvalitet og med stort oplevelsesindhold fremstilles ud fra råvarer dyrket med særligt hensyn til bevaring af biodiversitet og kulturlandskab. Markedsføring og salg af disse produkter er også en markedsføring af oprindelsesområdet. Nye turistprodukter, der bygger på et specialiseret indhold af natur, sundhed og helse, gastronomi og kulturelle oplevelser er under udvikling. Den funktionstomme bygningsmasse kan i mange tilfælde restaureres og genanvendes på måder, der alene i kraft af autenticitet i valg af metoder og materialer understøtter en turisme og en lokal produktudvikling, der fungerer inden for disse rammer.

Rundt omkring i de nordiske regioner og lokalområder er udvikling efter disse retningslinjer så småt begyndt at komme i gang. Det gælder også i Danmark, selv om vi må erkende, at vi er noget senere ude end Norge og Sverige. Formentlig er Bornholm den region i Danmark, der er kommet længst med udformning og realisering af en overordnet udviklingsstrategi, der i væsentlig grad bygger på natur og kulturlandskab, men selv her er der meget at lære af de øvrige nordiske lande. Bornholms særlige placering i kanten af det regionale vækstområde, som udgøres af Øresundsregionen omkring København-Malmø, og i Østersøregionen med endnu større vækstpoterentialer, giver en vis fortrøstning omkring fremtidens muligheder.

Konferencen og feltseminaret kommer rundt i landskabet og møder de aktører, der både arbejder på at bevare landskab og natur og som samtidig er medvirkende til at skabe grundlag for lokal erhvervsudvikling. Sammen med vil vi udveksle erfaring om realisering af tilsvarende strategier i de øvrige nordiske lande.

Vi besøger en række af Bornholms bedste fortidsminder, kulturmiljøer, biotoper og landskaber. Vi skal se en af Danmarks mest spændende museer med ambitiøs interaktiv

formidling af geologi, natur og landskab. Vi stifter bekendtskab med den bornholmske kunstverden, også madkunsten, og ikke mindst med en lang række af de bornholmere, der har

viet deres indsats til bevaring af et levende kulturlandskab og en spændende natur på øen midt i Østersøen.

FORELØBIGT PROGRAM

DET BORNHOLMSKE EKSEMPEL:

Kulturlandskab og natur som fundament for regionale udviklingsprocesser - et feltseminar, hvor kulturlandskabets muligheder som udviklingsgenererende faktor i en udkantsregion demonstreres og debatteres.

Onsdag 15. juni 2005: Ankomst for deltagere i ekstraarrangement

Torsdag 16. juni 2005: Ekstraarrangement ca. 9:00 – 17:30: Christiansø og Oluf Høst Museet i Gudhjem.

Ankomst for øvrige torsdag eftermiddag

19:00 – 21:00: Fælles introduktionsforedrag.
21:00 – 22:30: Natmad med bornholmske produkter.

Fredag 17. juni 2005:

09:00 – 10:30: Hammershus. Introduktion og guidet tur på ruinterrænet.
10:30 – 12:00: Nordisk Råds arbejde med jordbrugslandskabet:
12:00 – 14:30: Hammerknuden og de bornholmske klippeheder. Frokost i felten.
14:30 – 15:30: Slotslyngen: Genskabelse af et kulturlandskab
15:30: Eftermiddagskaffe i felten.
16:00: Afslutning på dagens program.
17:00: Bus til Rønne via Helligpeder og Teglkås til Rønne (Skovly).
18:30: Årsmøde. For øvrige deltagere evt. byvandring i Rønne.
20:30: Fælles middag på Skovly
22:00: Retur Dansk Folkeferie

Græssende får ved Hammershus

Lørdag 18. juni 2005:

9:00: Bus til NaturBornholm, Aakirkeby, evt. via Nylars Rundkirke
10:30 – 11:15: NaturBornholm: EU's kommende landbrugspolitik og dens betydning for kulturlandskab og natur v. Nordisk Ministerråd. Diskussion og formiddagskaffe med tilbehør.
11:15 – 12:30: Formidling af Bornholms natur, geologi og kulturlandskaber.
12:30 – 14:00: Bus mod Svaneke via det arkæologiske Sorte Muld og bornholmske gravhøje.
14:00: Frokost på Svaneke Røgeri med efterfølgende byvandring.
15:30: Bus til Mønstergård via Listed og Bølshavn
16:15: Besøg på Mønstergård: Produktion af regionale kvalitetsfødevarer som led i landskabsvedligeholdelse og lokal udvikling. Kaffe i felten.
17:15: Bus via Gudhjem til DF. Omklædning til festmiddag.
18:45: Afgang i bus til Bornholms Kunstmuseum.
19:00: Bornholms Kunstmuseum. Guidet rundvisning: Landskabets betydning for de bornholmske kunstnere og det bornholmske kunstner- og kunsthåndværkermiljø.
20:00: Festmiddag på Bornholms Kunstmuseum.
23:00: Afgang til Dansk Folkeferie.

Søndag 19. juni 2005:

Formiddag: Afrejse m. bus til Rønne.

Prisen

Prisen for deltagelse i hele konferencen er 3.000 dkk. for medlemmer af Nordisk Kulturlandskabsforbund. Heraf koster logi på Dansk Folkeferie i 3 nætter 900 dkk. inkl. morgenmad under forudsætning af indkvartering i lejligheder med 5 personer hver. Konference inkl. alle måltider: 2.100 dkk. For ikke-medlemmer er prisen 3.600 dkk.

Vi har forhåndsreserveret 50 sengepladser. Se: http://www.dansksfolkeferie.dk/cgi-bin/showPage.pl?page_id=1544 Såfremt du ønsker at bo lidt mere privat foreslår vi Hotel Hammersø: www.hotel-hammersoe.dk. Du skal så selv sørge for bestilling af værelse.

Oplysninger om rejser til Bornholm finder du her:

<http://www.bornholmstrafikken.dk/1we.aspx> eller her: www.dsb.dk For flyrejse til København eller direkte til Rønne: Kontakt SAS eller Finair.

Et detaljeret, foreløbigt program ligger nu på vores hjemmeside: www.n-kf.org.

Yderligere oplysninger og tilmelding hos: Søren Espersen, Stenstykkevej 34, DK – 2650 Hvidovre. E-mail: tordenhuset@mail.dk.

Sidste frist for tilmelding er 1. maj 2005

Bemærk at deltagergebyret skal være indbetalt på de nationale konti mærket Årsmøde 2005 senest 1. maj 2005.

Sverige: Pg. 775209-0
Danmark: Pg. 1551 8965 080
Finland: Ps. 800018-70845295
Norge: Pg. 0533 07 03603

Nordisk kulturlandskabsforbund **forbeholder sig retten til at aflyse arrangementet** såfremt der ikke er nok tilmeldte.

Land	Konference Medlem	Konference Ikke-medlem	Ekstra Arrangement	Logi	Landets kontonummer
Danmark	2.100 dkk.	2.700 dkk.	675 dkk.	900 dkk.	Pg. 15518965 080
Finland	285 euro	365 euro	90 euro	120 euro	Ps. 800018-70845295
Sverige	2.500 sek.	3.300 sek.	825 sek.	1.100 sek.	Pg. 775209-0
Norge	2.300 nok.	2.900 nok.	750 nok.	1.000 nok.	Pg. 0533 07 03603

Kallelse

till Nordiska Kulturlandskapsförbundets årsmöte 2005

fredag den 17 juni klockan 18.30 i Rønne på Bornholm

Dagordning

- Mötet öppnas, fastställande av röstlängd
- Val av mötesordförande och mötessekreterare
- Val av två protokolljusterare
- Mötets utlysande
- Dagordningen
- Styrelsens årsberättelse
- Information och meddelanden
- Bokslut
- Skriftlig revisionsberättelse
- Val av förbundsordförande
- Val av styrelsemedlemmar i stället för i tur avgående
- Val av revisorer och revisorssuppleanter
- Val av ledamöter till valberedningen
- Medlemsavgiften för 2006
- Övriga ärenden

NORDISKA KULTUR- LANDSKAPSFÖRBUNDET

STYRELSEN tar emot idéer och svarar på frågor om förbundet. Det går bra att kontakta vem som helst. Den som har ordet "kontakt" efter sitt namn har dock som särskild uppgift att hålla det nationella medlemsregistret aktuellt. Årsavgiften är 250 kr eller 25 € för enskild och 30 kr resp. 3 € för familjemedlem. Student och pensionär 100 kr resp. 10 €. Institutioner kan betala 500 kr/50 €, vilket ger vissa förmåner.

ORDFÖRANDE

Cristina Prytz, Korsbäcken, S-618 95 STAVSJÖ
Södermanlands hembygdsförbund, Box 36, S-611
22 NYKÖPING, telefon +46(0)70-366 69 97.
cristina.prytz@hembygd.d.se

VICE ORDFÖRANDE

Camilla Rosengren, Båtsviksallén 10 C 40
SF-00810 HELSINGFORS. +358 (0)9 6931310
(arb)
+358 (0)9 7274981 (bost), +358 (0)50 5444945
(gsm)
camilla.rosengren@sci.fi

SEKRETERARE

Mats Folkesson, Länsstyrelsen, S-301 86
HALMSTAD. +46 (0)35 13 20 40 (arb), +46
(0)70 683 33 40 (gsm)
+46 (0)346 400 34 (bost)
mats.folkesson@n.lst.se

Gabriele Prenzlau-Enander, kontakt,

Fältvägen 19, S-132 35 SALTSJÖ-BOO.
+46 (0)8 715 72 01
Stockholms läns museum, Box 6176,
S-102 33 Stockholm. +46 (0)8 690 69 68 (arb)
Fax +46 (0)8 323272. gabriele@lansmuseum.a.se

Søren Espersen, kontakt, Stenstykkevej 34,
DK-2650 HVIDOVRE. +45 3678 3028
tordenhuset@mail.dk

Gunvor Synnøve Green, kontakt, Modum
kommune, Landbruk- og natur, Pb 38, 3371
VIKERSUND. +47 (0)32 78 93 89 (arb), +47 (0)
971 72 621.
gunvor.green@modum.kommune.no

Johanna Franzén, kontakt, Sofiegatan 4bA2, SF-
20100 ÅBO. +358 2 5253601 (arb), +358 50
3080265 (gsm). Johanna.Franzen@ymparisto.fi

Bjørn Petersen, Låddenhøj 77, DK-4000
ROSKILDE. +454636 3730 (bost).
bjoern@post.tele.dk

Ole-Per Schei, Sunde, 6800 Førde, +47 90 74 28 42
(gsm). ole.per.schei@enivest.net

Styrelsens kontakter på ISLAND, FÄRÖARNA
och ÅLAND är

Birgitta Spur, Sigurjón Olafsson Museum,
Laugarnestanga 70, IS-105 REYKJAVIK.
Tel +354 553 29 06, Fax +354 581 45 53.

Símun Arge, Föroya Fornminnisavn Hoivik,
PB 1155, FR-110 TÓRSHAVN.
Tel +298 10 700

Marita Karlsson, Espholm
SF- 22100 MARIEHAMN, Tel +358-18-16 887.
Arbete: Landskapsstyrelsen, PB 60,
SF-22101 MARIEHAMN.
Tel +358-18-25 000, Fax +358-18-17 440.

REDAKTÖRER

Bjørn Petersen, Låddenhøj 77, DK-4000
ROSKILDE. +45 4636 3730 (bost).
bjoern@post.tele.dk

Karin Hallgren, Vattgårdsvägen 20,
S-743 34 STORVRETA. +46(0)18-315210,
+ 46(0)18-672506 (arb)
karin.hallgren@ekon.slu.se

KANSLI

Nordiska kulturlandskapsförbundet,
Hälsinglands museum,
Storgatan 31, S-824 30 HUDIKSVALL.
Tel +46 (0)650-196 01, Fax +46-(0)650-381 86
halsinglands.museum@hudiksvall.se

Postgirokonton finns i respektive land

Danmark: 8 96 50 80 (c/o Søren Espersen)
Finland: 800018-70845295 (c/o Johanna Franzén)
Norge: 0533 07 03 603 (c/o Randi Holme)
Sverige: 77 52 09-0 (c/o Gabriele Prenzlau-
Enander)

B

Economique

Föreningspost

BEGRÄNSAD EFTERSÄNDNING

Vid definitiv flyttning återsänds
försändelsen med nya adressen på
baksidan (ej adressidan).

NORDISKA KULTURLANDSKAPS- FÖRBUNDET

Returadresser:

SVERIGE

c/o Hälsinglands museum, Storgatan 31
S-824 30 HUDIKSVALL.

NORGE

Gunvor Synnøve Green, Modum kommune
Landbruk- og natur, Pb 38
N-3371 VIKERSUND.

DANMARK

Søren Espersen, Stenstykkevej 34
DK-2650 HVIDOVRE.

Palautukset:

FINLAND

Johanna Franzén, Sofiegatan 4bA2
SF-20100 ÅBO.

DET BORNHOLMSKE EKSEMPEL

KULTURLANDSKAB OG NATUR SOM
FUNDAMENT FOR REGIONALE
UDVIKLINGSPROCESSER.

- et feltseminar, hvor kulturlandskabets
muligheder som udviklingsgenererende
faktor i en udkantsregion demonstreres
og debatteres.

15–19 juni 2005

Läs mer på sid 24-26

Bli medlem i Nordens enda ideella förening med tema kulturlandskap, Nordiska Kulturlandskapsförbundet!

Lommen är en medlemstidning som utkommer två eller tre gånger om året och just det här numret skickas ut till flera arbetsplatser och personer för att Du ska få reda på vad vi arbetar med! Nordiska Kulturlandskapsförbundets mål är att förmedla en helhetssyn på nordens landskap och uppmärksamma sambanden mellan natur och kultur. Genom seminarier, konferenser och exkursioner verkar NKF för att öka kunskapen om kulturlandskapens värden. En stor andel av våra medlemmar är verksamma inom jordbruk, förvaltning och forskning vilket gör att vårt kontaktnät spänner över de gränser som ofta skapas av fackindelning och yrken.

Välkommen till Nordiska Kulturlandskapsförbundet!